

відсоток основ, конкретні фонемосполуки охоплюють найменший відсоток основ. Загалом симетричними є близько половини фонемосполук (116 із 232), які охоплюють трохи менше половини основ на ППГ (43%, 3492 основ із 8114).

¹Вейль Г. Симметрия. – М., 1968. – С. 37; ²Фейнман Р. Характер физических законов. – М., 1987. – С. 72; ³Словник іншомовних термінів / За ред. О.С.Мельничука. – К., 1977. – С. 613; ⁴Урманцев Ю.А. Симметрия природы и природа симметрии. – М., 1974. – С. 44; ⁵Урманцев Ю.А. Там само. – С. 101-121; ⁶// Урманцев Ю.А. Там само. – С. 4-5; ⁷Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – К., 1970. – С. 159-168; Слипенченко Л.Д. Фонемная структура лексики английского языка: АКД. – К., 1974; ⁸Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А. Морфемні структури слів у сучасній українській літературній мові // Мовознавство. – 1991. – № 4. – С. 15-21; ⁹Дарчук Н.П. Симметрия в предикативных парах // Учен. зап. Тартуск. ун-та. – 1981. – Вып. 591. – С. 29-34; Муравицкая М.П. Простое и сложное предложение в структуре реферативного текста // Лингвистические проблемы автоматизации редакционно-издательских процессов. – К., 1986. – С. 66-97; ¹⁰Перебийніс В.С. Там само; Муравицкая М.П., Слипенченко Л.Д. Симметрия в лингвистических системах // Система и структура языка в свете марксистско-ленинской методологии. – К., 1982. – С. 70-84; ¹¹Для дієслова словозмінно релевантною є фіналь із послідовності максимум трьох фонем, яка, з одного боку, характеризує фонологічний субстрат, а з другого – вказує на використання цього субстрату. Див., напр., Кубрякова Е.С., Панкрац Ю.С. Морфология в описании языков. – М., 1983. – С. 16; ¹²Кількість видів симетрії безмежна, залежно від обраного підходу можна побудувати різні відношення симетричності. Див.: Урманцев Ю. А. Симметрия природы и природа симметрии. – М., 1974. – 229 с.; ¹³Сполука "середньоязикова + середньоязикова" можлива за умови розширення складу середньоязикових фонемами /л', н', т', д'/. Див.: Сучасна українська літературна мова. Фонетика. – К., 1969. – С. 297, 338; ¹⁴Тут і далі аналізуються сполуки в основах на голосну; сполуки в основах на приголосну з огляду на їх одиничну актуалізацію не має сенсу розглядати; ¹⁵Для порівняння: кінцеві сполуки одноморфемних слів мають інші параметри заповнюваності матриці сполучуваності фонем. Див.: Перебийніс В.С. Там само.

Микола Калько,
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

ГРАНИЧНІСТЬ ЯК ЦЕНТР СУБПЕРИФЕРІЙНОГО ПРОСТОРУ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТІ

У парадигмі функціональної граматики аспектуальність розглядається як функціонально-семантичне поле (ФСГ), що ґрунтується на семантичній категоріальній ознаці "характер часоплину та часорозподілу процесу" і виражається за допомогою засобів, що репрезентують різні мовні рівні: граматичний, лексичний, словотворчий, синтаксичний¹.

Відображаючи характер перебігу дії в часі, аспектуальність разом із функціонально-семантичними полями темпоральності, таксису, часової локалізованості та часопорядку (темпоординальності), виконують у мові спільну "глобальну функцію" – відображення однієї з головних філософських категорій – категорії часу як вияву об'єктивної позамовної дійсності.

Ідею руху матерії у просторі й часі найбільш яскраво і повно відбиває в мові дієслово, чим і зумовлене його центральне місце в таких категоріях, як аспектуальність, темпоральність, таксис, часова локалізованість. "Характерно, що в мові категорія часу, часової співвіднесеності має місце саме у зв'язку лише з дієсловом – частиною мови, що виражає дію, – відзначає Я.Ф.Аскін. – Знамен-

ним є те, що по-німецьки "дієслово" – das Zeitwort, тобто буквально – "часове слово"². Часівником назване дієслово в "Українській граматиці" Є.Тимченка.

Аспектуальність займає центральне місце серед категорій, що служать для відображення часу. Про це свідчить хоч би той факт, що жодна дієслівна форма, навіть узята ізольовано, не позбавлена видового значення, тоді як темпоральність і таксис можуть залишатися невираженими. Такий стан речей зумовлений самою об'єктивною природою дій, мовними знаками яких виступають дієслова. "Дієслово, що служить для вираження дії..., породжує у свідомості людини уявлення про час, необхідний для здійснення названої дії, – зазначає О.А.Реферовська. – Адже будь-яка дія, хоч якою б тривалою чи короткою вона була, містить у собі якусь кількість "оперативного" часу... Такий "час" дії є невід'ємною рисою її природи, рисою, доконець їй властивою, і являє собою її "внутрішній час"³. Отже, аспектуальні компоненти дієслівної семантики так чи інакше розкривають структуру "внутрішнього" часу дії.

Загальновідомо, об'єктивно рух є абсолютним, у суб'єктивному ж сприйнятті він відносний. Людина сприймає будь-яку форму руху тільки щодо певного орієнтира. Аналогічно і сприйняття перебігу "внутрішнього" часу дій повинне бути пов'язане з певним орієнтиром. Якщо "зовнішній" час сприймається щодо моменту мовлення, то орієнтиром "внутрішнього" часу дії може бути лише певним чином відображена у семантиці дієслова (експліцитно чи імпліцитно, пор., напр.: *прочитати* і *підіймати*) та чи інша її межа (реальна чи потенційна, пор., напр.: *засвітити* і *записувати*). Поняття межі дії є важливим у семантичній зоні аспектуальності, оскільки до неї "тягнуть" всі інші елементи поля. Саме певний тип межі визначає відповідний характер перспективи, а звідси – і загальний характер часового перебігу тієї чи іншої дії. Очевидно, висунення на головну роль у зоні аспектуальності саме ознаки межі дії і призвело до того, що у слов'янських мовах із лона лексичної аспектуальності викристалізувалася граматична категорія виду, що ґрунтується на понятті найбільш абстрактної, узагальненої на основі відображених у лексичній семантиці конкретних типів межі дії.

Проміжною між граматичною абстракцією виду та лексико-граматичною абстракцією способів дієслівної дії є абстракція граничності / неграничності, що, ґрунтуючись на семантичній ознаці "внутрішня межа дії", поділяє всі дієслова на граничні і неграничні. Категорія граничності/неграничності це – найвищий ступінь абстракції в галузі способів дії, найширше угруповання цих способів з погляду того впливу, які способи дії чинять на категорію виду. Цей найвищий ступінь лексичної абстракції "стоїть уже ніби на порозі між лексичною і граматичною абстракцією"⁴, на порозі, "де відбувається стрибок від лексики до граматики"⁵. Історичні студії в галузі аспектології засвідчують, що саме на ґрунті протиставлення граничності/неграничності розвинулося граматичне протиставлення доконаності/недоконаності⁶.

Граничними вважають дієслова, що позначають дію, "спрямовану на досягнення якоїсь передбаченої самою природою межі"⁷, "дієслова зі значенням результативної чи цільової спрямованості дії, що передбачає неминуче

її припинення внаслідок досягнення єдино ймовірного результату чи мети"⁸. До неграничних відносять дієслова, що "виражають дію чи стан, не спрямовані до мети, такі, що не містять у собі жодних передумов свого завершення та не можуть досягти "внутрішньої" вичерпності. Така дія загалом може тривати безмежно, вона була розпочата не для того, щоб закінчитися після досягнення відомого, передбачуваного результату"⁹.

Сучасне розуміння цієї проблеми багато в чому спирається на традицію германістики, де категорія граничності знайшла своє висвітлення у працях О.Єсперсена, А.Нурена, І.П.Іванової¹⁰.

Дані аспектологічних досліджень свідчать, що протиставлення граничних і неграничних дієслів, яке детермінується неоднорідністю дій щодо наявності закладеної в їхню природу "внутрішньої" межі, є універсальним для багатьох мов.

На думку Ю.С.Маслова, граничним відповідають слов'янські дієслова з повною видовою парадигмою, а неграничним – слов'янські imperfektiva tantum. Він відзначає, що "граничні дієслова можуть виступати як у доконаному, так і в недоконаному виді, або ж в одному доконаному, тоді як неграничні виступають тільки в доконаному"¹¹. Подібний поділ зустрічаємо також у працях О.В.Бондарка, З.В.Нічман, В.М.Русанівського.

О.В.Бондарко визначає граничність як наявність внутрішньої межі, до якої прагне дія, здатність виражати або реальну, або потенційну межу, а неграничність – як здатність виражати будь-яку межу, як реальну, так і потенційну¹². А.М.Ломов зарховує до неграничних як дієслова, дії яких взагалі не передбачають жодного обмеження, так і дієслова, дії яких обмежені шляхом фіксації якогось суттєво важливого пункту дії чи шляхом вичленювання окремого відрізка дії¹³.

О.Ф.Реферовська вказує на те, що "...граничні дієслова можуть передбачати певну попередню тривалість, повний більш чи менш значний відрізок часу, який підводить дію до її завершення. Результативні дієслова передбачають, що після досягнення дією своєї межі з'являється результат, на одержання якого була спрямована дія"¹⁴.

"...Щодо неграничних дієслів, то вони позначають дію, межа якої знаходиться зовні. Дія, щоб закінчитись, повинна бути чимось зупинена, перервана ...дія, позначена неграничним дієсловом, могла б тривати безмежно. Межею її служити або зовнішня причина, що зупиняє її, або вказівка на той відрізок часу, протягом якого вона змінювалась. Закінчився цей відрізок часу, разом із ним закінчилась і дія"¹⁵.

Поділ дієслів сучасної української мови на граничні та неграничні з урахуванням їх видової характеристики має такі ознаки: до граничних належать парновидові дієслова доконаного та недоконаного виду, напр.: *прибивати – прибити, косити – скосити, поливати – полити, відповідати – відповісти, забризкувати – забризкати*, до неграничних – непарновидові дієслова абсолютного недоконаного та абсолютного доконаного виду, напр.: *лежати, пролежати, ходити, походити, полити* 'почати лити', забризкати 'почати бризкати'.

Такий розподіл ґрунтується на визнанні прерогативи граничного чи неграничного "за своєю природою" характеру реальних дій, позначуваних дієслівними основами: дієслова типу *прибивати* означають дії, спрямовані на досягнення

певного результату як своєї внутрішньої межі. Через певний проміжок часу відповідна межа реалізується. Отже, парне дієслово недоконаного виду імплікує компонент "потенційна межа", парне дієслово доконаного виду – компонент "реальна межа". Дієслова ж типу *ходити* не містять у своїй семантиці вказівки на те, що відповідна дія спрямована на досягнення певного результату. Фактично така дія може тривати безмежно. Дієслова типу *походити*, *попоходити*, *проходити*, *находитися* вказують на досягнення певних меж, що вмотивовані природою дій типу *ходити*. Це якісь зовнішні (не прогнозовані внутрішньою логікою дій) межі. Такі дієслова відображають у своїй семантиці певне часово обмежені неграничних дій, а отже, і самі є неграничними.

При аналізі логико-філософської суті категорії граничності принципово важливим є поняття "об'єктивна ситуація", що становить собою єдність субстанції та процесу, який так чи інакше засвідчує її існування в часі і просторі. Мовним знаком тієї чи іншої об'єктивної ситуації, безумовно, є речення, але її модель закладена в самій семантиці дієслова. Специфічність дієслівної семантики вбачається, зокрема, в тому, що вона має синтаксичний статус: за своїм значенням дієслово є ніби згорнутим реченням (Ю.Д.Апресян, Н.А.Арутюнова, В.Г.Гак, С.Д.Канцельсон, Р.М.Гайсина та ін.). Гадаємо, врахування цього чинника є необхідною умовою для об'єктивного аналізу семантичної категорії граничності.

Відповідно до закону переходу кількісних змін у якісні й навпаки зміна якості субстанції, тобто перехід від старої якості до нової, здійснюється тоді, коли кількісні зміни досягають певної величини, певної критичної, вузлової точки, яку називають межею міри, розуміючи під мірою інтервал кількісних змін субстанції, де незмінною залишається якість останньої. З другого боку, згаданий закон передбачає зворотний перехід якісних змін у кількісні в процесі розвитку, який полягає в тому, що якість визначає, по-перше, характер і напрям кількісних змін, по-друге, виявляє суттєвий вплив на швидкість, темп протікання кількісних змін і, по-третє, визначає міру чи безмірний розвиток кількісних змін".

Порівняймо, наприклад, ситуації, моделі яких імпліковані в різних значеннях слова *товкти*: *товкти* 1 'пом'якшувати, дробити, розтирати що-небудь' і *товкти* 2 'бити кого-, що-небудь у щось, по чомусь'. Ситуація, закладена в семантиці дієслова *товкти* 1, вирізняється тим, що зміна її кількісних параметрів (збільшення кількості часу, впродовж якого триває дія) неминуче веде до зміни її якісних параметрів (зміни якості субстанції). Наростання кількісних змін не може тривати безмежно, крайня межа їх розвитку від початку зумовлена якісними параметрами ситуації – мірою якості субстанції. Досягнення межі міри разом із тим означає виникнення нової якості, що свідчить про повне вичерпання відповідної ситуації, пор.: *Валя в клуні товче пшоно в ступі* (С.Васильченко); *За день Христини встигла стовкти мак і збити олію* (М.Стельмах).

Якщо в описаній ситуації якість регламентує кількісні зміни, то в ситуації, закладеній у значенні *товкти* 2, розвиток кількісних змін не регламентований, якісні параметри ситуації з самого початку визначають їх безмірний розвиток, пор.: *Вітер холодний повіяв від заходу і почав товкти о шиби вікон зрубими*

краплями дощу (І.Франко). Така ситуація не пов'язана з виникненням мовної якості, вона не може вичерпатись сама по собі, вона може закінчитись лише з якихось зовнішніх, не залежних від її внутрішньої логіки причин, пор.: *Сагайда прокинувся від того, що підвода зупинилася і його перестало товкти в голову металевою ніжкою лафета. Якби ще товкло, то став би* (О.Гончар). Значення дієслів типу *затовкти* 'почати товкти', *потовкти* 'товкти певний час' відображають лише певні кількісно-часові межі дії *товкти* 2, але ці межі не можна вважати внутрішніми межами, тобто межами дії, оскільки вони не корелюють із категорією межі міри, що обов'язково пов'язано з виникненням нової якості в результаті здійснення процесу, відображуваного в значенні дієслова.

Порівнявши ситуації, імпліковані у значеннях дієслова *біліти* 1 'ставати білим' і *біліти* 2 'виділятися білим кольором', можна зробити висновок, що в першому випадку дія відображає становлення нової якості субстанції і з самого початку "приречена" на повну вичерпаність у момент її виникнення, пор.: *Олеся, як було побачить тую дівчину, біліє, тікає геть* (Марко Вовчок); *Христя то почервоніє, то побіліє, аж слюзи їй на очі виступають* (Панас Мирний).

Дія, відображена у значенні *біліти* 2, лише засвідчує існування субстанції з уже готовою, сформованою якістю, пор.: *З одного боку селища сага блищить, а з другого – облуплений собор біліє* (О.Гончар). Часова безмірність подібних ситуацій, звичайно ж, виключає досягнення відповідними діями межі міри. Дієслова типу *забіліти* акцентують увагу лише на одному з моментів такої ситуації, певним чином обмежуючи безмежну за своєю природою дію, пор.: *З кушів забіліє ріг хату* (С.Васильченко). Відображена у значенні дієслів внутрішня межа дії містить у собі всі ознаки філософської категорії межі міри.

Про граничність чи неграничність дієслівного значення можна з упевненістю говорити лише на підставі аналізу ситуації, модель якої закладена в кожному лексико-семантичному варіанті. До граничних належать лише парновидові дієслова, оскільки тільки в значеннях таких дієслів міститься вказівка на досягнення межі, що в логіко-філософському плані корелює з поняттям "межі міри". Парновидові дієслова доконаного виду містять вказівку на реальне досягнення межі (кількість визначає якість), парновидові дієслова недоконаного виду містять вказівку про спрямованість дії на досягнення межі (якість визначає кількість). Непарновидові дієслова як доконаного, так і недоконаного виду, з огляду на відсутність у їхній семантиці зазначених компонентів, належать до неграничних.

Отже, характеристика дієслова щодо граничності / неграничності його значення є своєрідною перепусткою у сферу видової парності. Саме поєднання граматичної видової семантики дієслова з характеристикою щодо граничності визначає парновидовість чи непарновидовість дієслова або окремих його лексико-семантичних варіантів. Залежно від комбінації компонентів аспектуальної семантики, всі дієслова можна поділити на такі групи:

1. обмежені граничні – парновидові дієслова доконаного виду: *виховати, збудувати, одягнутися;*

2. обмежені неграничні – непарновидові дієслова доконаного виду, на-
пр.: *заспівати, посидіти, набігатися*;

3. необмежені граничні – парновидові дієслова недоконаного виду.: *ви-
ходитьи, білити, вмиватися*;

4. необмежені неграничні, – непарновидові дієслова недоконаного виду.:
володіти, ходити, лежати.

Насамкінець слід наголосити, що при багатозначності про граничність чи неграничність дієслова можна говорити лише щодо окремих його ЛСВ, оскільки одні з них є граничними, а інші неграничними, що у свою чергу, зумовлює їх різні видові особливості.

¹Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л., 1987. – С. 40–45; ²Аскин Я.Ф. Проблема времени: Ее философское истолкование. – М., 1966. – С. 72; ³Реферовская Е.А. Аспектуальные значения французского глагола // Теория грамматического значения и аспектологическое исследование. – Л., 1984. – С. 91; пор. також Соколова С.О., Шумарова П.П. Семантика и стилистика русского глагола. – К., 1988; ⁴Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида. – М., 1958. – С. 91; ⁵Польдауф И. Место грамматики и лексикологии в изучении вопросов глагольного вида // Вопросы глагольного вида. – М., 1962; ⁶Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания. – Л., 1965. – С. 102–111; ⁷Там само. – С. 90; ⁸Шелякин М.А. Категория вида и способы действия русского глагола (Теоретические основы). – Таллин, 1983. – С. 160; ⁹Маслов Ю.С. Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // Вопросы общего языкознания. – Л., 1965. – С. 90; ¹⁰Еслерсен О. Философия грамматики. – М., 1958; ¹¹Нурен А. Вид // Вопросы глагольного вида. – М., 1962; ¹²Иванова И.П. Вид и время в английском языке. – Л., 1961; ¹³Маслов Ю.С. Роль так называемой перфективации... – С. 16; ¹⁴Бондарко О.В. Функциональная грамматика... – С. 49; ¹⁵Ломов А.М. Очерки по русской аспектологии. – Воронеж, 1977. – С. 24; ¹⁶Реферовская О.А. Аспектуальные значения... – С. 94; ¹⁷Там само.

ФОНЕТИКА

Валентина Ковальчук,
Київський університет імені Тараса Шевченка

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ФОНЕТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ В КОЛИСКОВІЙ ПІСНІ

Для колискової пісні як жанру народної родинно-побутової лірики характерні специфічний зміст і форма, зумовлені функцією присипляння дитини в колисці. Визначальним у колисковій пісні є звуковий компонент – розмірений ритм, звукопис, паронімічна атракція тощо.

Вік адресата колисанки – від народження до шкільного періоду, а інколи й пізніше. Як відомо, такі психічні процеси у дитини, як сприймання, пам'ять, увага, розумові операції, уява розвиваються через мову. Дослідження Л.С.Виготського, А.А.Леонтьєва, А.Р.Лурії та інших психологів доводять, що починати виховувати мовне чуття треба ще до народження дитини в пренатальний період. Мати немовби переливає свою душу в дитину ... через глибокі, закладені в підсвідомості, різні потаємні звуки, з яких народжується рідна пісня... Ця мова випливає з національної природи і є "голосом єства", – стверджують і літератори¹.